

**Aspecte privind organizarea administrativ-teritorială
și instituțională a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea**
(Some aspects of the administrative-territorial and
institutional organization of Arad County in the eighteenth century)

Eugen Ghiță

Abstract

The article offers a brief overview of the administrative-territorial organization and reorganization in the former county of Arad. Old medieval boundaries have known significant changes after the installation of Habsburg rule. Political, social and military reasons determined the imperial authorities to make several reorganizations of the area. Institutions were designed to ensure proper functioning of the county, but also contributed to the upgrade of the administrative structures on the Enlightenment spirit.

Keywords: Arad County, Habsburg Empire, XVIIIth century, institutions, administration.

I. Organizarea administrativ teritorială

Pe teritoriul actualului județ Arad cercetările arheologilor au evidențiat vechi urme de locuire, care pot fi demonstrate în timp până în paleoliticul superior. Descoperirile de la Arad, Ceala, Cladova, Felnac, Frumușeni, Nădlac, Pecica, Vladimirescu, Vărădia, Sântana, Lipova, Aradul Nou, Zăbrani demonstrează o continuitate de locuire în acest spațiu din perioada antichității, din perioada tulbură a migrațiilor, până la începuturile evului mediu¹. Pentru evul mediu există numeroase dovezi istorice, arheologice, numismatice și toponimice care mai presus de orice urmă de îndoială dovedesc prezența elementului autohton în zonă. Aceste dovezi, coroborate cu informații din izvoare scrise,² atestă prezența unei populații românești care în secolele VIII-XI avea o viață proprie, supusă în timp transformărilor de natură politică, economică, socială.

Ca și în alte spații, românii din aceste teritorii au fost reuniți în obști, cnezate, voievodate³. Unele dintre acestea s-au perpetuat în timp chiar dacă stăpânirile străine au venit cu propriile forme de organizare. Cel puțin în spațiul montan al actualului județ Arad formele de organizare tradițională s-au păstrat până în secolele XVII-XVIII⁴. Aceste organizații locale au încercat să reziste triburilor ungare încă în secolul al X-lea și mai ales în secolul al XI-lea. În a doua jumătate a secolului al XI-lea stăpânirea regatului feudal maghiar era evidentă în regiunea de câmpie a Aradului. Vechea fortificație de la Vladimirescu,⁵ cu urme de locuire încă din secolul al VIII-lea, a fost părăsită, incendiată și în cele din urmă transformată în cimitir la sfârșitul secolului al XI-lea⁶.

¹ *Aradul - Permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 42 și urm.; *Arad. Monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Arad, 1999, p. 34.

² *Aradul - Permanență în istoria patriei*, p. 86.

³ Eugen Glück, „Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului, secolele VIII-X”, în *Ziridava*, VI, 1976, pp. 78-79.

⁴ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj-Napoca, 1972, p. 210; Octavian Lupaș, *Voievozi și cnezi români în județul Arad*, Arad, 1941, p. 9 și urm.

⁵ Mircea Barbu, Mircea Zdroba, „Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu”, în *Ziridava*, VI, 1976, pp. 47-56.

⁶ Bela Köpeczi (sub red.), *Histoire de la Transylvanie*, Budapesta, 1992, p. 167; *Aradul - Permanență în istoria patriei*, p. 104.

Castrele regale⁷ existente în vecinătatea Aradului au reprezentat puncte de pornire în organizarea unor noi instituții laice și bisericești în teritoriile cucerite de maghiari. Castrul regal al Aradului s-a format la sfârșitul secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea în apropierea cetății de la Vladimirescu și cât de curând s-a ridicat și o biserică catolică amintită în 1131 într-un document al regelui Bela al II-lea. În același an, la Arad s-a ținut o dietă unde au fost uciși nobilii învinuiți de orbirea regelui⁸. Acesta este contextul în care este amintit prima dată toponimul Orod. Anul 1177 consemnează deja existența unui capitlu în frunte cu un prepozit care a primit o danie din partea regelui Bela al III-lea⁹. În legătură cu aceste evenimente, istoricii au încercat să stabilească împrejurările și în principal perioada când a luat naștere comitatul Arad ca formă de organizare administrativ-teritorială în cadrul regatului maghiar. Singura certitudine o reprezintă anul 1214¹⁰ când este atestat comitele arădean Paul, însă forma de organizare administrativ-teritorială exista, cu siguranță, dintr-o perioadă anterioară.

Întinderea geografică a comitatului Arad a evoluat de-a lungul timpului în funcție de evenimentele istorice care au generat importante transformări în secolele următoare. Războaiele, conflictele și diferitele stăpâniri au influențat în mod hotărâtor în diverse perioade de timp evoluția comitatului Arad. Cunoașterea transformărilor teritoriale este cu atât mai importantă cu cât în afara lor nu am putea înțelege o serie de aspecte legate de evoluția populației în regiune. Abia în 1876 comitatul Arad avea în linii mari întinderea pe care o are județul Arad în zilele noastre. La început însă, suprafața comitatului cuprindea aproximativ 3200 km², adică jumătate din mărimea comitatului în 1876¹¹.

În secolul al XV-lea această unitate administrativ-teritorială se întindea pe ambele maluri ale Mureșului. În vest, dincolo de Pecica și Semlac, se învecina cu comitatul Cenad, iar în est cu comitatul Hunedoara. În sud se afla comitatul Timiș (granița fiind pe linia Vinga – Mănăștur), iar în nord comitatul Zarand. Granița nordică era de-a lungul unei linii ce cuprindea localitățile Sânpaul, Șofronea și care trecea la sud de Șiria până la pârau Roșia. Până în 1552 hotarele comitatului Arad rămân practic neschimbate. Odată cu ocupația turcească, instituția comitatensă e desființată iar pe teritoriul județului s-au constituit trei sangeacuri: Sangeacul Aradului, Lipovei și Ineului¹². Din 1552 până la sfârșitul secolului al XVII-lea, configurația politică și teritorială a ceea ce a fost înainte comitatul Arad a fost direct influențată de evoluția raporturilor principilor ardeleni cu turcii.

Anul 1683 a creat premisele viitoarelor transformări în centrul și sud-estul Europei, cu influențe directe și asupra comitatului Arad. Redimensionarea Europei a însemnat un efort bivalent atât dinspre vest spre est, cât și în sens invers. Beneficiarul imediat al evoluțiilor politico-geografice de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea a fost evident

⁷ Mircea Rusu, „Castrum, urbs, civitas (Cetăți și „orașe” transilvănene din secolele IX-XIII)”, în *ActaMN*, 8, 1971, pp. 197-204.

⁸ Bela Köpeczi, *op. cit.*, p. 144.

⁹ *Aradul - Permanență în istoria patriei*, p. 107; Géza Kovách, „Documente referitoare la începuturile Aradului”, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 118; *Arad. Monografia orașului de la începuturi până în 1989*, p. 56.

¹⁰ Sándor Márki, *Arad vármegye és Arad szabad Királyi város története*, I, 1892, p. 60; *Aradul - Permanență în istoria patriei*, p. 107.

¹¹ Vasile Meruțiu, *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat. Evoluția teritorială*, Cluj-Napoca, 1919, p. 156.

Imperiul Habsburgic, care și-a extins considerabil granițele înspre est, substituindu-se Imperiului Otoman în această parte a continentului. Pe termen lung, trecerea de la „mica la marea Europă” a însemnat, pentru o mare parte a centrului și sud-estului continentului, o trecere de la feudalism la modernitate, o abandonare a unor tradiții medievale în paralel cu însușirea unor practici și idei noi. Pentru toate aceste transformări, principalul catalizator a fost Imperiul Habsburgic.

La patru ani de la asediul ratat al turcilor la Viena, generalul Claudius Florimund Mercy cu armata sa au ajuns sub zidurile Aradului, apărat atunci de 2000 de soldați turci. Regruparea otomană în zonă a determinat hotărârea comandamentului suprem austriac de a ataca linia Mureșului în forță cu trupe conduse de generalii Veterani, Starhemberg și Piccolomini¹³. Pacea de la Karlovitz n-a făcut decât să consfințească o stare de fapt și anume succesul habsburgilor în regiune. Situația fostului comitat Arad la cumpănă de secole a fost simbolică pentru tot ce s-a întâmplat în această parte de Europă: teritoriile de la sud de Mureș au rămas sub dominație otomană, în timp ce teritoriile de la nord de Mureș au ajuns sub stăpânire habsburgică și, mai mult decât atât, au dobândit vreme de circa două decenii o mare importanță strategică. Noua stăpânire a atras după sine și noi modificări în ce privește fostul comitat Arad. Părțile Vestice și fostele teritorii din pașalâcul de Timișoara și Oradea, deci implicit regiunea Aradului, vor fi alipite Ungariei, împăratul austriac stăpânindu-le în calitate de rege al Ungariei. Ulterior teritoriile din Arad și Zarand organizate în comitate vor fi subordonate Consiliului Locumtenențial de la Buda, creat în 1724 și subordonat la rândul său Cancelariei aulice ungare de la Viena¹⁴. Reorganizarea vechii administrații s-a realizat greu, deoarece în scurt timp regiunea a fost teatrul unor noi confruntări, de data aceasta între habsburgi și adversarii lor din teritoriile nou cucerite, curuții¹⁵. Oricum, în 1732 comitatele Maramureș și Arad, precum și jumătate din comitatul Zarand au fost trecute în componența Ungariei¹⁶.

Pe de altă parte, nevoile militare ale imperiului în acest teritoriu a determinat un aflux important de militari grăniceri sârbi, care sub comanda unor lideri religioși s-au îndreptat în număr destul de mare în direcția Aradului. Venirea lor aici a reprezentat unul din aspectele politicii lui Leopold I care, prin Proclamațiile din 1688 și 1690,¹⁷ a încercat să atragă populațiile balcanice în slujba imperiului. Politica militară a Imperiului Habsburgic în teritoriile cucerite a reprezentat încă de la începutul secolului al XVIII-lea una din coordonatele de bază ale absolutismului lăsat. Acest lucru a fost și mai pregnant în deceniile care au urmat, când armata a dobândit un rol tot mai bine definit în „politica de integrare socială”¹⁸ a imperiului. Evoluțiile ulterioare au făcut ca zona de graniță Tisa – Mureș să-și piardă însemnătatea, ceea ce a dus la apariția unor discuții privind necesitatea desființării sistemului confinar. După pacea de la Passarovitz, fostul comitat Arad a

¹² *Aradul - Permanență în istoria patriei*, p. 139; *Arad. Monografia orașului de la începuturi până în 1989*, p. 69.

¹³ *Aradul - Permanență în istoria patriei*, pp. 154-155; *Arad. Monografia orașului de la începuturi până în 1989*, p. 77.

¹⁴ Nicolae Edroiu, Paul Cernovodeanu (coord.), *Istoria Românilor*, VI, București, 2002, pp. 43-44.

¹⁵ Ottó Lakátos, *Arad Története*, I, Arad, 1881, pp. 50-56; Domokos Kosáry, *Culture and Society in Eighteenth Century Hungary*, Budapest, 1987, pp. 13-14.

¹⁶ Nicolae Edroiu, Paul Cernovodeanu (coord.), *op. cit.*, p. 372.

¹⁷ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VI, București, 1878, pp. 17-19; *Aradul - Permanență în istoria patriei*, p. 155.

fost complet eliberat de sub dominație otomană, turcii fiind alungați și de la sud de Mureș. Acest teritoriu însă, urma să facă parte din provincia Banat administrată direct de autoritățile imperiale. Nici după ce Banatul a fost cedat Ungariei în 1778 și nici în timpul reorganizărilor administrativ-teritoriale ulterioare ale acestei regiuni din timpul stăpânirii maghiare și din timpul regimului dualist, teritoriile de la sud de Mureș ale fostului comitat Arad nu au fost „retrocedate”.

Ideea reorganizării unor comitate, printre care și Aradul, s-a concretizat printr-o diplomă emisă de Carol al VI-lea încă înainte de pacea de la Passarovitz. Punerea în practică însă, a fost tergiversată pentru simplul motiv că nu exista posibilitatea organizării aparatului de conducere a comitatului din lipsă de nobili¹⁹.

Fapt este că, în condițiile date, la începutul secolului al XVIII-lea comitatul Arad cuprindea doar o îngustă fâșie de pământ la nord de Mureș, înglobând 25 de sate, așa cum apar ele în conscripția din 1715: Arad, Mikalak-Micălaca, Kovacsincz-Covășinț, Kuvin-Cuvin, Ményes-Miniș, Gladova-Cladova, Radna-Radna, Rosia-Roșia Nouă, Petris-Petriș, Szelesztje-Seliște, Iltyo-Ilteu, Tok-Toc, Lupesti-Lupești, Pernyesty-Pârnești, Tymesed-Temeșești, Szavarszin-Săvârșin, Vinyesd-Vinești, Toth Varagya-Vărădia de Mureș, Gyulicsa-Julița, Kúveszdy-Cuveșdia, Kaprucz-Căpruța, Grosz-Groșii Noi, Borszava-Bârzava, Konop-Conop și Hodvosz-Odvoș. Restul teritoriilor de la nord de Mureș au fost reorganizate și încadrate în comitatul Zarand, care avea o întindere destul de mare și era subdivizat în patru plăși: Ineu, Zarand, Hălmagiu și Brad. De asemenea, o altă parte importantă din teritoriu a constituit-o zona celor 15 comune militarizate: Arad, Șiria, Gașa, Ineu, Șicula, Gurba, Ohaba, Șoimoș, Păuliș, Sâmbăteni, Cicir, Mândruloc, Glogovăț, Pecica și Semlac²⁰.

Din punct de vedere juridic, comitatul Arad a fost domeniu erarial sub directă administrare a reprezentanților împăratului. În 1732, an în care comitatul Arad, la fel ca alte comitate din Partium, este desprins de Transilvania și reîncorporat Ungariei, întinse teritorii de la nord de Mureș au fost donate ducelui Rinaldo de Modena, Reggio și Miranda²¹. Actul de donație exista încă din 1726 și fusese făcut de Carol al VI-lea lui Rinaldo de Modena pentru serviciile aduse Coroanei. Chiar dacă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea domeniul reîntră în posesia Camerei aulice, el și-a păstrat până la sfârșitul secolului denumirea de „domeniu modenез”²².

¹⁸ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 101.

¹⁹ Andrei Caciora, „Organizarea teritorial-administrativă și instituțională a comitatelor Arad și Zarand”, în *Culegere de referate. Sesiunea 1969*, București 1971, p. 6; Sándor Márki, *op. cit.*, II, p. 303.

²⁰ Gheorghe Ciuhandu, *România din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, p. 65.

²¹ Acest nobil de origine italiană, Rinaldo III d'Este, Duce de Modena, s-a născut în 25 aprilie 1655 și a decedat în 12 octombrie 1737. În lunga sa titulatură apare și sintagma „Conte di Jeno ed Avad” care se referă în mod evident la proprietățile pe care le-a primit încă din 1726 în Arad. Titlul și proprietatea au fost moștenite apoi de fiul său Francesco III d'Este, Duce de Modena care a trăit până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Interesant e faptul că grafia greșită Avad, cu referire directă la Arad, s-a perpetuat până în zilele noastre. Titlul de „Conte di Jeno ed Avad” s-a transmis urmașilor, chiar dacă de la un moment dat teritoriul circumscribit titlului și-a schimbat statutul. Titlul este menționat în cadrul vechii familii nobiliare Habsburg-Lorena-Este chiar și în secolul XXI. Vezi Jiri Louda and Michael MacLagan, *Lines of Succession: Heraldry of the Royal Families of Europe*, London, 1999, table 69-71; John Morby, *Dynasties of the World: a chronological and genealogical handbook*, Oxford, 1989, p. 104. Pentru informații din epocă referitoare la relațiile dintre Casa de Modena și familia imperială vezi și Jean Hubner, *La Géographie universelle*, Volume 3, Hamburg, 1757, p. 424.

²² Vasile Arimia, Elena Moisuc, „O descriere a teritoriului și a oamenilor din fostul comitat Arad la sfârșitul secolului al XVIII-lea”, în *Ziridava*, X, 1978, p. 215.

Întinsul domeniu avea 131²³ de așezări (1 oraș, 5 târguri, 125 sate) și 50 de predii, precum și o suprafață de 60²⁴ de mile terestre austriece, adică 3451 km². După alte surse domeniul avea 544832 iugăre,²⁵ adică o suprafață de 3132 km². Diferențele rezultă din cauza că al doilea calcul s-a făcut probabil fără cele 6 așezări din totalul de 131 care se aflau în comitatul Cenad. Concluzia e că acest domeniu era foarte vast, cuprinzând întinse teritorii pe valea Crișului Alb: de la Gurahonț, în est, la Vârșand, în vest și de la Vânători, în nord, la Miniș, în sud.

Până la urcarea pe tron a Mariei Tereza nu au avut loc schimbări majore în ceea ce privește teritoriul comitatului Arad. Un eveniment demn de remarcat este însă răscoala lui Pero Seghedinaț²⁶. Aceasta a constituit un factor în plus și aproape determinant în ceea ce a însemnat grăbirea procesului de desființare a sistemului confinar mureșan. Nobilimea comitatensă a fost de asemenea interesată în permanență să-și lărgească autoritatea asupra grănicerilor, urmărind aservirea acestora. În timpul acestor evenimente aflăm de exemplu că de la cele 25 de sate ale comitatului Arad amintite în 1715 s-a ajuns în 1735 la 37 de așezări²⁷.

Războiul de succesiune austriac (1741-1748) a însemnat pentru Maria Tereza un moment de cumpănă în care avea nevoie și de sprijinul stărilor feudale maghiare, care în schimbul loialității se așteptau la concesi din partea acesteia. Pentru salvarea tronului Mariei Tereza, nobilimea din Arad a trimis 79 de infanteriști complet echipați și 30 de cavaleri, fapt pentru care împărăteasa a mulțumit ulterior printr-o scrisoare²⁸. Cu autoritatea morală dată de ajutorul acordat Mariei Tereza, nobilimea comitatensă a solicitat în dieta din 1741 desființarea graniței de pe Mureș. Răspunsul a venit prompt și autoritățile au acceptat ca regiunea fostei granițe militare să fie integrată comitatului administrativ²⁹. O mai veche dorință a nobilimii a devenit astfel realitate. Cercul militar grăniceresc avea 24 de localități și aproximativ 9000 de oameni. Dintre acestea, 15 au intrat apoi în granițele comitatului Arad, având un efectiv de 7525 persoane³⁰.

Rezistența grănicerilor, dar și întârzierea măsurilor preconizate de autorități a făcut ca această reîncorporare a localităților grănicerești să se realizeze destul de greu. A durat ani de zile până când problema grănicerilor s-a rezolvat. Unora li s-a permis să treacă în Banat și să se încadreze în unitățile militare din Caransebeș, alții se pregăteau să emigreze în Rusia, chiar cu riscul de a fi arestați și condamnați la muncă silnică pe trei ani. Abia la intervenția țarinei Elisabeta a Rusiei pe lângă Maria Tereza s-a acceptat sosirea unor ofițeri ruși în Arad, care aveau rolul de a organiza plecarea grănicerilor. Cei care au rămas pe loc erau probabil agricultori cu casă și pământ, acceptând cu greu să-și părăsească vatra. Ofițerii de carieră au avut un statut aparte, în sensul că

²³ *Ibidem*, p. 216. După Ciuhandu domeniul avea 124 de sate și 75 de puste, iar Sándor Márki enumeră 122 de sate și 82 de puste.

²⁴ O milă terestră austriacă avea 7585 m. Cf. Johann Jakob Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, ediție îngrijită de Costin Feneșan și Volker Wollmann, Timișoara, 2000, p. 31.

²⁵ *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Arad*, vol. I, București, 1974, p. 30. Un iugăr avea în epocă 0,575 ha. Cf. Johann Jakob Ehrler, *op. cit.*, p. 31.

²⁶ Eugen Glück, „Mișcarea lui Petru Seghedinaț din zona Mureșului de Jos (1735)”, în *Modele de conviețuire în Europa Centrală și de Est*, Arad, 2000, pp. 217-233; Ottó Lakátos, *Arad Története*, I, Arad, 1881, pp. 62-68.

²⁷ Sándor Márki, *op. cit.*, II, p. 641.

²⁸ Ottó Lakátos, *op. cit.*, p. 83.

²⁹ *Aradul - Permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 162; *Arad. Monografia orașului de la începuturi până în 1989*, p. 80.

³⁰ Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. 65.

autoritățile au acceptat să le dea titlul de nobil, însă fără drept de cârciumărit și măcelărit, iar restul ofițerilor și subofițerilor au primit câte o sesie iobăgească. Până în 1752 zona grănicerească a fost practic desființată, iar marea majoritate a grănicerilor care au rămas pe loc au devenit iobagi sau jeleri, cu toate consecințele sociale și materiale pe care le aducea acest statut³¹. Totuși, documentele atestă activitatea emisarilor ruși în Arad până în 1760,³² aceștia continuând recrutarea de forță militară cel mai probabil din rândul foștilor soldați.

Cel mai important transfer de proprietate în favoarea comitatului Arad s-a realizat în 1744, când o mare parte din comitatul Zarand – respectiv cercurile Ineu cu 78 de sate și Zarand cu 50 de sate – a trecut în componența comitatului. Astfel, noua unitate administrativ-teritorială a ajuns în 1744 să aibă un număr de 159 așezări³³ și o suprafață de aproximativ 6000 km².

În concluzie, la mijlocul secolului al XVIII-lea comitatul Arad a dobândit o nouă înfățișare administrativ-teritorială prin integrarea zonei grănicerești și a celor două cercuri din comitatul Zarand. Astfel, la cele 19 porți palatinală ale comitatului Arad s-au adăugat 31¹/₄ provenite din Zarand, iar după desființarea confiniului așezările au fost incluse în plășile pe teritoriul cărora se găseau, astfel că numărul total al porților palatinală a ajuns la 58¹/₄.³⁴ Subdiviziunile comitatului au fost în număr de patru: plasa/cercul Arad, Șiria, Ineu, Zarand.

Prin reforma administrativă din timpul lui Iosif al II-lea Imperiul Habsburgic a fost împărțit în zece unități administrative, în noul context Aradul fiind integrat districtului Oradea. Moartea împăratului a însemnat și revocarea reformelor inițiate de acesta. Implicit s-a revenit la vechile forme de organizare administrativ-teritorială, iar în acest context comitatul Arad s-a reorganizat în următoarele plăși: Arad, Ineu, Buteni, Chișineu-Criș, Radna și Pâncota³⁵.

II. Instituțiile comitatului Arad

Diversele funcții în cadrul comitatului erau accesibile doar nobililor. Comitele suprem numit de monarh reprezenta în fond puterea de stat. Până la mijlocul secolului XIX comitele nu trebuia să fie neapărat membru al comunității nobiliare locale pentru a deține funcția și nu era obligat nici măcar să-și desfășoare activitatea pe teritoriul unității administrativ-teritoriale pe care o conducea. Pe lângă comite se afla totdeauna un vicecomite, ales din rândul nobilimii locale. Acesta avea reședința în comitat, participa la rezolvarea tuturor problemelor și tocmai de aceea poate fi considerat ca fiind adevăratul conducător al comitatului³⁶.

Adunarea nobililor avea rolul cel mai important din comitat. Aceasta era alcătuită din toți nobilii și își desfășura lucrările ori de câte ori era convocată, în diferite localități, deoarece până spre mijlocul secolului al XVIII-lea nu a avut un sediu permanent³⁷. Competențele adunării

³¹ *Aradul - Permanență în istoria patriei*, p. 163.

³² *Arad. Monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Arad, 1999, p. 80.

³³ Sándor Márki, *op. cit.*, II, p. 641. Ulterior la cele 159 de așezări s-au adăugat comunele militarizate.

³⁴ *Aradul - Permanență în istoria patriei*, p. 190; Sándor Márki, *op. cit.*, II, p. 367.

³⁵ Andrei Caciora, *Organizarea teritorial-administrativă*, p. 7. Această organizare a rămas în vigoare până în 1876 când în urma desființării comitatului Zarand 34 de așezări aparținând plășii Hălmagiu au fost alipite comitatului Arad.

³⁶ *Ibidem*, p. 8; *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Arad*, vol. I, București, 1974, pp. 16-17.

³⁷ *Ibidem*.

nobililor se manifestau în diverse domenii: aplicarea decretelor și legilor, stabilirea și încasarea impozitelor, alegerea vicecomitelui, încartiruirea armatei, alegerea reprezentanților în dietă etc.

Practic, cea mai importantă era Adunarea generală (*congregatio generalis*), care era convocată și prezidată de comite de două ori pe an în condiții normale, iar în condiții extraordinare se întrunea ori de câte ori era nevoie. Adunarea particulară (*congregatio particularis*) se întrunea pentru cauze mai puțin importante, la dorința comitelui sau vicecomitelui. La aceasta puteau participa doar o parte a nobililor din comitat³⁸.

Pentru problemele juridice asistăm în secolul XVIII la o diversificare și la o specializare pe probleme a instituțiilor judecătorești. Sedes judiciaria, prezidată de comite sau vicecomite, era convocată pentru problemele judecătorești importante care apăreau între nobilii comitatului. În primele decenii ale secolului al XVIII-lea, odată cu înmulțirea problemelor de ordin juridic, aceasta va deveni un organ permanent care se întrunea în ședință o dată la două săptămâni în ziua de sâmbătă. Sedes judiciaria (sau sedria în formă prescurtată) avea în componență 2-4 pretori, 10-12 jurați și, bineînțeles, pe comite și vicecomite. Competențele erau cele de primă instanță pentru orice tip de cauză, fie civilă sau penală. În comitatul Arad erau însă exceptate de la jurisdicția sedriei domeniile Pecica și Pâncota, care erau investite cu *ius gladii*³⁹. Din 1779 s-a constituit sedria judiciaria subalterna care a avut rolul de a prelua cauzele referitoare la hotărnicii, la datorii și la posesiuni imobiliare⁴⁰. Cauzele orfanale aveau caracteristici deosebite și tocmai de aceea s-a creat o instituție specializată numită sedria orfanală. Dezbaterile erau coordonate de vicecomite, ajutat de 3-6 asesori.

Sub îndrumarea adunării nobililor funcționa și delegația pentru problemele apelor și ale drumurilor, care avea în competența sa supravegherea și întreținerea căilor de comunicații rutiere și, evident, problemele de ameliorare a cursurilor de apă, în special a râului Mureș⁴¹. Din 1745 până în 1790 a funcționat în comitatul Arad un Tribunal statarial. Acesta se afla sub autoritatea adunării nobililor și judeca în principal crimele contra statului. La nivelul cel mai mic, cauzele de importanță minoră dintre iobagi sau dintre iobagi și stăpânul lor se judecau, în primă instanță, de către scaunul domenal format din nobili. Hotărârile acestei sedria dominale puteau fi rejudecate în caz de apel la sedria urbarială⁴². Ierarhia administrativ-teritorială a comitatului Arad cuprindea plășile care erau împărțite în cercuri, iar acestea în comune. Conducerea plășilor era exercitată la început de jurați, iar apoi de primpretori ajutați de pretori și alți funcționari. În schimb comunele erau conduse de primari, care erau ajutați de jurați⁴³.

În secolul XVIII politica populaționistă a Imperiului Habsburgic avea nevoie de o evidență cât mai aproape de realitate a supușilor săi. Cunoașterea exactă a numărului supușilor, a calității și

³⁸ Nicolae Edroiu, Paul Cernovodeanu (coord.), *op. cit.*, p. 373; Andrei Caciara, „Organizarea teritorial-administrativă și instituțională a comitatelor Arad și Zarand”, în *Culegere de referate. Sesiunea 1969*, București 1971, p. 8; *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Arad*, vol. I, București, 1974, pp. 16-17.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, *Istoria Transilvaniei*, vol. I, Cluj-Napoca, 2003, p. 240; Andrei Caciara, *op. cit.*, p. 9.

⁴¹ *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Arad*, vol. I, București, 1974, p. 18.

⁴² Andrei Caciara, *op. cit.*, p. 9.

⁴³ *Ibidem*. Vezi și Nicolae Edroiu, Paul Cernovodeanu (coord.), *op. cit.*, p. 373; *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul*

a resurselor lor erau necesare pentru previzionarea veniturilor, pentru anularea eventualelor disfuncționalități, pentru optimizarea politicii sociale a imperiului. Într-un context mai larg, generat de astfel de necesități, s-au înființat și în comitatul Arad comisii pentru efectuarea diverselor conscripții și investigații urbariale, pentru stabilirea impozitelor și chiar pentru efectuarea recensămintelor. Acestea activau pentru o perioadă stabilită și erau formate în principal din funcționarii comitatului. Dovadă în acest sens sunt numeroasele conscripții făcute de autoritățile locale în secolul al XVIII-lea care sunt păstrate la Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale.

Concluzii

Aceasta a fost în linii generale organizarea administrativ-teritorială și instituțională a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea. Reorganizările succesive au ținut cont atât de nevoile imediate ale imperiului, cât și de necesitatea modernizării structurilor. Aparatul funcționăresc a asigurat bunul mers al instituțiilor administrative, iar rezultatele activității acestor funcționari s-au materializat în mii de documente care s-au păstrat până în zilele noastre, multe dintre ele aflându-se la Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale.